

УДК 811.161.3

А. В. Доўгаль

ЭМАТЫЎНЫ АСПЕКТ МОВЫ І МАЎЛЕННЯ (НА МАТЭРЫЯЛЕ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКОЙ МОВЫ)

Довгаль О. В. Эмотивный аспект речи и общения (на материале современной белорусской речи).

У статті висвітлено актуальні питання лінгвістики емоцій як одного з провідних напрямів у сучасному мовознавстві. Емотивність репрезентовано як функціонально-семантичну категорію, що має польову структуру. На матеріалі сучасної білоруської мови представлено опис лексичних і синтаксичних мовних і мовленнєвих емотивів.

Ключові слова: лінгвістика емоцій, емотіологія, категорія емотивності, емотив, лексичний емотив, синтаксичний емотив.

Довгаль А. В. Эмотивный аспект языка и речи (на материале современного белорусского языка).

В статье исследуются актуальные вопросы лингвистики эмоций как одного из значимых направлений в современном языкознании. Эмотивность рассматривается как функционально-семантическая категория, имеющая полевою структуру. На материале современного белорусского языка описываются лексические и синтаксические языковые и речевые эмотивы.

Ключевые слова: лингвистика эмоций, эмотиология, категория эмотивности, эмотив, лексический эмотив, синтаксический эмотив.

Douhal A. V. Emotive aspect of language and speech (based on the modern Belarusian language).

The article deals with topical issues of linguistics of emotions as one of the most important trends in modern linguistics. The first concept of linguistics of emotions on the material of the Russian language was proposed by V. Shakhovsky. The priority directions, achievements and tasks of emotiology are indicated. Emotiveness is regarded as a functional-semantic category which has a field structure. The category of emotiveness includes the multilevel units of the language (phonetic, lexical, grammatical) that have an emotive meaning and emotive function. The functional-semantic field of the category of emotiveness consists of the center and the periphery. The center of the field is occupied by pure emotives which have only an emotive meaning. The periphery of the field is occupied by potential emotives which have an emotive meaning created by the situation of communication. Lexical and syntactic language and speech emotives are described on the material of the modern Belarusian language. Language lexical emotives in the Belarusian language are represented by affectives and connotatives. Affectives have only an emotional meaning, for connotatives emotive meaning is a connotation, an emotive evaluative seme. Speech lexical emotives are words that acquire an emotional meaning in the context, in the language they are emotionally neutral words. Language syntactic emotives are represented by emotional syntactic patterns of sayings that are stable grammatical schemes. Syntactic emotives are supplemented with emotionally charged utterances in speech. This colour is created by intonation or emotive markers, which

are particles. Particles create an emotive frame of saying. The differentiating characteristics of emotive sayings and emotionally charged utterances are determined by their communicative aim: emotionally charged utterances convey emotional reports, questions, stimuli, wishes while emotive sayings directly express the speaker's feelings and emotions.

Key words: linguistics of emotions, emotiology, the category of emotiveness, emotive, lexical emotive, syntactic emotive.

Для сучасних лінгвістичних дослідженняў характэрна трывалая ўвага да эмацыйнага боку мовы і маўлення. Гэта абумоўлена перадусім развіццём камунікатыўных, кагнітыўных, гендарных кірункаў у мовазнаўстве, у цэнтры якіх знаходзіцца моўца – актыўны карыстальнік моўнымі рэсурсамі не толькі для выказвання сваіх думак, але і для выражэння эмоцый і пачуццяў. Чалавек разумны абавязкова з'яўляецца чалавекам эмацыйным, розум і пачуцці – неад'емныя складнікі чалавечага інтэлекту, якія абумоўліваюць гарманічнае развіццё асобы. Праблема эмоцый у мове прыцягвае ўвагу даследчыкаў, пра што сведчыць вялікая колькасць навуковых прац – артыкулаў, манаграфій, кандыдацкіх і доктарскіх дысертацый. Гэта абумовіла станаўленне асобнай галіны мовазнаўства – лінгвістыкі эмоцый (ці эматыялогіі). На сённяшні дзень у лінгвістыцы эмоцый можна вылучыць цэлы шэраг прыярытэтных кірункаў: тыпалогія эматыўных знакаў, паняцце эмацыйнай моўнай карціны свету, камунікацыя эмоцый, карэляцыя лексіконаў эмоцый розных моў свету, нацыянальная культурная спецыфіка выражэння эмоцый, суадносіны лінгвістыкі і паралінгвістыкі эмоцый, эмацыйная афарбоўка тэксту, лексікаграфія эматыўнасці [6].

Эматыялогія грунтуецца на тым, што эмоцыі з'яўляюцца формай адносінаў чалавека да рэчаіснасці, а мова – сродкам увасаблення гэтых адносінаў. Значнай падзеяй у эматыўнай лінгвістыцы на ўсходнеславянскай навуковай прасторы стала манаграфія валгаградскага даследчыка В. Шахоўскага на матэрыяле англійскай мовы «Катэгарызацыя эмоцый у лексіка-семантычнай сістэме мовы», якая выйшла ў 1987 г. Гэта праца стала «адной з першых сур'ёзных манаграфій, якія паставілі праблему эмоцый у мовазнаўстве ў лік прыярытэтных задач яго развіцця на многія гады наперад» [3, с. 282]. У сваёй працы навуковец прапанаваў першую канцэпцыю лінгвістыкі эмоцый у русістыцы: ён распрацаваў паняційна-тэрміналагічны апарат эматыўнай лінгвістыкі, размежаваў лексіку абазначэння, апісання і выражэння эмоцый, прапанаваў прынцыпы класіфікацыі эматыўнай лексікі, вылучыў дэнататыўную і канататыўную эматыўную сему ў

семантычнай структуры слова, абгрунтаваў эматыўнасць як тэкставую катэгорыю. У 2008 г. выйшла другое, дапоўненае і дапрацаванае, выданне гэтай кнігі. У гэтым жа годзе пабачыла свет яшчэ адна манаграфія В. Шахоўскага «Лінгвістычная тэорыя эмоцый», якая з’яўляецца лагічным развіццём аўтарскай канцэпцыі і адлюстроўвае новыя напрацоўкі ў галіне эматыялогіі. Лінгвістычная тэорыя вучонага дазволіла вывесці лінгвістыку эмоцый за межы чыста лінгвістычных даследаванняў. Нягледзячы на наяўнасць значымых дасягненняў [6], эматыялогіі сёння бракуе фундаментальных прац, якія б здымалі разыходжанні ў вызначэнні ключавых пытанняў, сярод якіх важнымі з’яўляюцца разуменне аб’ёму моўнай катэгорыі эматыўнасці і крытэрыі эматыўнасці моўных адзінак.

Эматыўнасць адносіцца да суб’ектыўных катэгорый, паколькі адлюстроўвае індывідуальнае стаўленне моўцы да рэчаіснасці. Яе варта кваліфікаваць як складнік фундаментальнай катэгорыі модусу, якая ў сваю чаргу аб’ядноўвае розныя па функцыі і ўзроўневай прыналежнасці адзінкі, здольныя выражаць суб’ектыўныя адносіны да зместу выказвання. Эматыўнасць з’яўляецца функцыянальна-семантычнай катэгорыяй мовы, «бо адпавядае ўсім яе прыметам: агульнасць семантычнай функцыі – выражэнне эмоцый; узаемадзеянне лексічных і граматычных элементаў <...>; члянэнне: цэнтр – перыферыя і інш.» [5, с. 112–113]. ФСК аб’ядноўвае рознаўзроўневыя адзінкі, што маюць эматыўную семантыку (эматыўны дэнатат ці эматыўную канатацыю) і выконваюць у маўленні эматыўную функцыю (выражаюць эмоцыі). Складнікі катэгорыі эматыўнасці арганізуюцца па прынцыпе функцыянальна-семантычнага поля, у якім эматыўныя моўныя адзінкі (лексічныя, граматычныя) размяшчаюцца паводле ступені прысутнасці эматыўнага значэння – ад чыстых эматываў у цэнтры поля, якімі з’яўляюцца выклічнікі, да патэнцыяльна эматыўных адзінак, для якіх эматыўнае значэнне толькі магчымасць, абумоўленая інтанацыяй і сітуацыяй зносінаў [2]. Такі падыход да вывучэння эматыўнага аспекту мовы падаецца мэтазгодным, бо дазваляе апісаць сістэму і структуру катэгорыі эматыўнасці ў любой мове. На матэрыяле сучаснай беларускай мовы такі падыход да вывучэння эматыўнасці быў здзейснены, вынікі даследавання адлюстраваны ў манаграфіі «Сродкі выражэння эмоцый у сучаснай беларускай» [1].

Эматыўны аспект моўных адзінак прадугледжвае апісанне лексічных і граматычных (перадусім сінтаксічных) эматываў.

Эматыўная лексіка беларускай мовы неаднародная, што абумоўлена статусам эматыўнай семы ў структуры лексічнага значэння [1, с. 26–50]. Чыстымі эматывамі з’яўляюцца афектывы – лексемы з эматыўным значэннем, якое цалкам тоеснае лексічнаму значэнню. Сюды адносяцца выклічнікі (*ай, ой, цыфу, ого, авохці, божа мой, барані божа* ды інш.) і інвектыўная лексіка (*сволач, падонак, дрэнь, гадаўка, дармаед, поскудзь, ідыёт, смаркач* ды інш.). Абодва класы афектываў выконваць толькі эматыўную функцыю, выкарыстоўваюцца ў маўленні як сродкі выражэння эмоцый і пачуццяў.

Канататывы – гэта лексічныя адзінкі, якім уласціва эматыўнае сузначэнне (канатацыя), якая спадарожнічае прадметна-лагічнаму зместу слова. Да гэтай групы адносяцца эматывы з эматыўна-ацэначнымі суфіксамі (*дачушка, матуля, дзіцятка, цётхуна, галованька, сонцайка, красуня, маленечкі, блізютка* і інш.), семантычныя дэрываты – назвы жывёл, птушак, раслін, міфічных істот і пад. у дачыненні да чалавека (*казёл, курыца, свіння, змяя, кілька, зорка, пень, ведзьма, чорт, пудзіла* і пад.), эматыўна-ацэначная лексіка (*боўдзіла, галадранец, фіфа, брыдота, ваяка, транты, вярзці, паскудны, малайчына, мілата, чароўны, дзівосны* і пад.). Да канататываў варта адносіць таксама жаргонную лексіку, неэматыўную ў сваім мікрасоцыюме і эматыўную ў чужым.

Сінтаксічныя эматывы ў мове прадстаўлены сінтаксічнымі мадэлямі эматыўных выказванняў – замацаванымі ў мове схемамі, якія належаць да несвабодных у плане формы і зместу сінтаксічных канструкцый. На матэрыяле рускай мовы такія эматыўныя мадэлі былі апісаны Л. Пятроўскай [4]. На матэрыяле беларускай мовы было вылучана і апісана 15 эматыўных сінтаксічных мадэляў [1, с. 50–57]. Эматыўная сінтаксічная мадэль уяўляе сабой граматычную схему, дзе вылучаецца пастаянны (нязменны) і пераменны, які пазначаецца праз граматычную форму і запаўняецца канкрэтнай лексмай у маўленні, складнікі. Напрыклад: эматыўная мадэль *Ну і + N₁* служыць узорам для ўтварэння эматыўных выказванняў са значэннем ‘незадавальненне, абурэнне’ (*Ну і характар!; Ну і густ!; Ну і дзень!*), у ёй часціца *ну і* з’яўляецца нязменным кампанентам, а пазіцыя назоўніка запаўняецца той ці іншай лексмай.

У камунікацыі эматыўныя сродкі мовы папаўняюцца за кошт эматыўных маўленчых адзінак. Так, акрамя вылучаных моўных лексічных эматываў, варта адзначыць наяўнасць маўленчых лексічных эматываў – слоў, якія ў моўнай сістэме характарызуюцца адсутнасцю

эматыўнай семы ў значэнні, эматыўнай нейтральнасцю, а ў працэсе зносінаў набываюць эматыўную семантыку. Яны маюць эматыўны патэнцыял, які рэалізуецца падчас размовы пры пэўных камунікацыйных умовах. Напрыклад: слова *гастрыт* абазначае запаленне страўніка, аднак у п'есе А. Дударова «Вечар» становіцца аказіянальным эматывам, бо ўжываецца як імя персанажа і як зневажальны зварот аднаго героя твора да другога. Такім чынам эматыўная семантыка слова як бы ствараецца кантэкстам.

У маўленні эматыўныя выказванні, пабудаваныя па эматыўных сінтаксічных мадэлях, акрамя рэалізацыі тыпавага эматыўнага значэння, набываюць дадатковыя эматыўныя адценні – тэмбры. Яны ствараюцца інтанацыяй і залежаць ад мэтавай устаноўкі моўцы. Напрыклад: эматыўнае выказванне *Вось дык сустрэча!*, пабудаванае па мадэлі *вось дык + N₁*, ужываецца для выражэння эмоцыі здзіўлення, але ў рэальных умовах камунікацыі яно можа суправаджацца дадатковымі эматыўнымі афарбоўкамі – радасць, недаўменне, расчараванне і інш. [1, с. 83]. Да маўленчых сінтаксічных эматываў адносяцца сінтаксічныя канструкцыі з маркёрамі эматыўнасці, у функцыі якіх звычайна выступаюць часціцы – *няўжо, хіба, як, што, гэта* [1, с. 69–80]. Напрыклад: *Няўжо перада мной тай самы чалавек?; Хіба вам не паведамілі?; Заўтра едем у вёску. – Як заўтра?; Што яны, звар'яцелі?; Гэта ў цябе гора?* Часціцы ствараюць эматыўную рамку выказвання, трансфармуючы нейтральныя паведамленні ў эматыўныя канструкцыі. Колькасць маўленчых сінтаксічных эматываў пашыраецца таксама дзякуючы інтанацыі, якая здольная надаваць эматыўны сэнс любому выказванню.

Лінгвістыка эмоцый у беларусістыцы на сённяшні дзень толькі пачынае фарміравацца як асобная галіна даследаванняў, таму яшчэ не стае значных навуковых прац па праблеме эматыўнасці як мовы, так і маўлення. Прапанаваны разгляд моўных і маўленчых лексічных і сінтаксічных эматыўных адзінак адлюстроўвае першыя крокі ў гэтым напрамку. Па-за ўвагай засталіся яшчэ многія пытанні, якія, спадзяёмся, знойдуць сваіх даследчыкаў і будуць вырашаны бліжэйшым часам.

Літаратура

1. Доўгаль А. Сродкі выражэння эмоцый у сучаснай беларускай мове / А. Доўгаль. – Мінск : Тэхналогія, 2008. – 176 с.
2. Доўгаль А. В. Функцыянальна-семантычнае поле эматыўнасці ў сучаснай беларускай мове / А. В. Доўгаль // Беларуская лінгвістыка. – 2008. – Вып. 61. – С. 92–100.

3. Сребрянская Н. А. Эмотивная лингвистика – перспективное направление лингвистических исследований [Электронный ресурс] / Н. А. Сребрянская. // Вестник ВГУ. Серия : Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2008. – № 2. – С. 282–284. – Режим доступа : <https://cyberleninka.ru>

4. Пиотровская Л. А. Эмотивные высказывания как объект лингвистического исследования / Л. А. Пиотровская. – СПб. : СПбГУ, 1994. – 147 с.

5. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1987. – 192 с.

6. Шаховский В. И. Что такое лингвистика эмоций? [Электронный ресурс] / В. И. Шаховский // Мир лингвистики и коммуникации. – 2008. – № 12. – Режим доступа : <http://tverlingua.ru>

Стаття надійшла до редакції 07.10.2017 р.